

Çıldırılı Âşık Şenlik'ten Yansıyan Türk - Ermeni İlişkileri

Anabtar Kelimeler: Âşık Şenlik, Çıldır, Ermeni, 93 Savaşları, Komitacılık, Ermeni Terörü.

Çıldırılı Âşık Şenlik'in yetiştiği ve eser verdiği dönem, 93 Savaşları da denen 1877-1878 Türk-Rus Savaşları ile 1905 Rus-Japon Savaşı sonrasında devam eden olayları kapsar. Şenlik, 93 Savaşları'na deyim yerindeyse, çok ünlü *Doksanüç Koçaklaması*'yla katıldı. O, bu destanıyla Türk halkına ve savaşmakta olan Türk askerine büyük moral aşılması, bu eseri de diller ezberi olmuştur.

Şenlik'in bundan sonraki hayatında öldüğü 1913 yılına kadar Rus İşgali vardır; Rus işgali; Rus yönetimi, Rus yöneticiler, onlar adına yönetimdeki Ermeniler; İşgal ordularının bozduğu istikrarsızlık ortamında örgütlenen, desteklenen Ermeni terörü ve Türk - Ermeni ilişkilerinden nice insanî yansımalar. Bütün bu yönleriyle yaşananları yaşatan eserler... İşte Âşık Şenlik büyüklüğünün bir başka yönü...

Mahmut Sarıkaya*

Özet

Şenlik'in en verimli çağı 93 Savaşları da denen 1877-1878 Türk-Rus Savaşları ile 1905 Rus-Japon Savaşı sonrasında devam eden olayları kapsar. O, 93 Savaşları'na deyim yerindeyse, çok ünlü Doksanüç Koçaklaması'yla katıldı.

Şenlik'in bundan sonraki hayatında öldüğü 1913 yılına kadar Rus işgali vardır; Rus işgali; Rus yönetimi, Rus yöneticiler, onlar adına yönetimdeki Ermeniler vardır. İşgal ordularının bozduğu istikrarsızlık ortamında örgütlenen, desteklenen Ermeni terörü vardır. Şenlik'te, Türk - Ermeni ilişkilerinden insanî yansımalar. Bütün bu olayları yaşatan eserler... İşte Âşık Şenlik büyüklüğünün bir başka yönü...

Ruslar'ın Güney Kafkasya'ya indikleri ilk günden itibaren yanlarında Ermeniler vardı. Ordulara kılavuz, subaylara emir eri, emir subayı, onlardı; Rusların yerleştikleri yerlerde kaymakam, maliyeci ve benzeri işler onlarındı. Onun için Rus yönetimi dönemi, Türk - Ermeni ilişkilerine de yeni boyutlar kazandırmıştı.

Bu çalışmayla, Çıldırılı Âşık Şenlik'in eserlerinden bu ilişkilerin izleri tespit edilmeğe çalışıldı.

1813 Ahıska ve Ardahan'ın işgali, 1824 Ruslar'ın Arpaçayı boyuna inmesi ve 1828 Türkmençayı Andlaşması... Ruslar'ın Güney Kafkasya'ya indikleri ilk günden itibaren yanlarında Ermeniler vardı. Ordulara kılavuz, subaylara emir eri, emir subayı, onlardı; Rusların yerleştikleri yerlerde kaymakam, maliyeci ve benzeri işler onlarındı. Bu durumu daha sonra Azerbaycanlı bir şair, *Hürriyyetten Kim Ne Pay Aparsın* mizahî şiirinde "Ukrayna'ya yırtık, yarım istiklâl / Ermeni'ye İmperya'da darğalık!¹.." ifadesiyle vurgulayacaktır.

93 Savaşları sonrasında Rusların elde ettiği Elviye-i Selese'de de durum değişmedi. Çıldır'ın askerî kaymakamı, Karabağlı bir Ermeni olan Andon idi. M. Fahrettin Kırzioğlu'nun anlattığına göre bu Andon, yanında "Kazak" atlıları olduğu hâlde Köğas (Köyhas) köyünde İsmail Ağa'nın otağındaki derneğe ansızın uğrayınca Çıldırılı Âşık Şenlik'le karşılaşır. Ana dili Türkçe olan Andon, Karabağ ağzıyla:

(*) Yrd. Doç. Dr., Abi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü Öğretim Üyesi, Kırşehir.

(1) Darğa: Özellikle maliye işlerini yürüten kamu görevlisi.

-Âşık, sizin Osmanlı'yı Urus Padişahı alt etti; bu kadar askerini kırdı, yesir etti, bir bu kadar da yerini aldı. İndi de size yol, köprü ve şehirler yaptırmaya başladı. Sizlerden ne vergi alıyor, ne de asker. İndi düzünü söyle görüm, bu devletlerin hangisi daha koçaktır, hangisini daha çok istersin (seversin)?.. Bunları sazinla sözünle bize bir anlat, diyor.

Bunun üzerine, Şenlik'in başı gitse doğruyu söyleyeceğinden emin olarak vereceği cevabı kestiren odadaki ağalardan çoğunun benzi uçup, kaygı ve telaşla işaretler ederek Şenlik'ten dikkat etmesini, çok ileri geri söylememesini rica ediyorlar. Şenlik ise bütün Karşlıların duygusuna da tercüman olan şu ünlü koçaklamayı söylüyor:

Xulûs-i gebilden² bilseñ fikrimi
Men Allah'dan Âl-Osman'ı isderem
Merhemet sahabı, irehmi gani
Nesl-i Mürsel, hökm-i xanı isderem

Süleyman mülkünde ber-gerar duran
Mehemmet vekili, meğamı nûrân
Hifzinin ezberi Âyet-i Gur'ân
Salavatlı ol Sultân'ı isderem

Âl- Osman şâhım var şâhlar selveri³,
Dilinde salavat zikri, ezberi
Kaf'dan Kaf'a zîr-i zeminden beri
Hökmétmeğe birce onu isderem

Emr-i Hax yedinden çekildi gelem
Varımış etdiğim, yerişdi belâm
Hökmünde saltanat, mülkünde âlem
Dîvânında şevket, şâni isderem

Gamgündür Şenlik'in gôñlunuñ şadı
Çıxmaz xatırımdan Âl-Osman adı
Gedifdi dünyenin lezzeti, dadı
Mehşer günü bir meğamı isderem

Payıdar olmaz zalım
Yiğide neyler ölüm
İşte boynum, sal gılıç
Doğruyu söyler dilim⁴

Bir başka anlatıma göre ise bu destanın söyleniş hikâyesi şöyledir: 1878'de Kars'ın

Rus işgaline düştüğü gün Âşık Şenlik Kars'tadır. Son Türk kuvvetleri Kars'tan çekilirken Rus birlikleri girmektedir şehre. Şenlik daha fazla dayanamaz, acılar içinde, gözü yaşlı olarak sazını omzuna atıp Kars'ı terk eder ve Dereçi yoluyla Çıldır'a doğru yola düşer. Bu sırada Rus Çarı'nın kardeşi Grandük Nikola'nın karargâhı da Dereçi mevkiine kurulmuştur. Kars Çayı'nın kıyısı boyunca gitmekte olan Şenlik, Grandük'ün dikkatini çeker. Yanındakilere bunun kim olduğunu sorunca da uzmanları onun bir halk ozanı olabileceğini söyleyerek ona, Türk kültürü içindeki âşıklık geleneği hakkında aydınlatıcı bilgi verirler. Bu ozanların irticalen şiir söyleyebildiklerini ve halkın duygularına tercüman olduklarını anlatırlar.

Grandük bunun üzerine Şenlik'i çağırıyor ve ondan kendilerinin bu Kars Zaferi hakkında bir destan söylemesini istiyor. Şenlik de bu meşhur destanı söyleyince Grandük onu tebrik ve taltif ediyor, hatta ona bir at hediye ediyor ve Çıldır'a kadar kendisine bir manga saldatı⁵ koruma olarak görevlendiriyor.

Yine bir ayrı rivayete göre Çıldırılı Âşık Şenlik'e rastlayarak ondan Ruslar'ın Kars Zaferi için destan koşmasını isteyen, Rus orduları cephe komutanı olan Ermeni Asıllı Loris Melikof (Melikyan)'tur.

* * *

Şenlik, Doksanüç Savaşlarıyla yörenin düştüğü durumu aşağıdaki şiiriyle tasvir ediyor. Bu, Türkler açısından tam bir istikrarsızlık, baskı, zulüm, öldürme dönemi olduğu

(2) Bu çalışmada, A. Bican ERCİLASON'un teklifi doğrultusunda (ERCİLASON 1999: 41-61) alışılmış transkripsiyon harfleri yanında *biriltüli b* için *x*; *nazal n* için *ñ*; *kalin g* için *ğ*; *ince ünsüzler* yandaki *o* sesi için *ö*; *kapalı e* için *ê*; *Azerbaycan Türkçesi* ağırlarında görülen *ince k* sesinin değişmesiyle oluşmuş *yh* harfleriyle *de* gösterilen *bece* ve *kelime sonu sesi için h* harfleri kullanılmıştır.

(3) Selver: Server.

(4) Bu şiirin aslı, yazarın kendi bildiği biçim ile Ensar Aslan, Çıldırılı Âşık Şenlik, Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2001, s. 38; OLCAY, Selâhattin, Ahmet Bican ERCİLASON, Ensar ASLAN, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1998, s. 309 ve KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars II*, İşıl Matbaası, İstanbul, 1958, s. 74'teki biçimleri karşılaştırılarak, en doğru biçimde tespit edilmeğe çalışıldı.

(5) Saldat: Ruça'da asker.

gibi Ermenilere konum kazandıran, onları şımartan bir sonuç doğurmuştur. Şair, bu işgal yıllarında “neyin ne olduğunu” *oldu* redifli şiirinde anlatmış ve Ermenilerin nasıl değiştiğini de *Zenne ğanayaxlı Ermenilerin / Herbirisi bir alıcı ğuş oldu* söyleyişle vurgulamıştır. Bu şiirde “sebeb”in Ruslar olduğu da açıkça belirtilmiştir:

Tarih min ikiyüz doxsan üçünde
Dinle beğim, gör ki nece iş oldu
Münâfıxlar muradına yerişdi
Müminler ağlayıp gözü yaş oldu

Urus esgerine hep dedi “urra!”⁶
Geçdi mekânından bizim sinora⁷
Basıldı hüdütlər, kesildi ara
Gordonlar üsdüne hep yeriş oldu

Gordonların etrefini sardılar
İslâm olanlara ezap vërdiler
Yüzbaşı’yı esir edip sürdüler
Kimi gemgin, kimi xurdaxaş oldu

Çıldır’a inmeğe etti hareket
Yerden göye ğalxdı xëyir bereket
Mayıs zemheride eyyam-ı şiddet
Zehər tøkuf nev-baharı ğış oldu

Zurzuna’da⁸ döndü şahmar ilana
Beylik sarayları vërdi talana
Ezelki şad günler döndü yalana
Puç⁹ dünyanın ëytibarı¹⁰ boş oldu

İtaat ëtdirdi beye, ağıya
Fakir Çıldır zirdest oldu yağya
Bilmem røyadır mı yoxsa vağıya¹¹
Geri gelmez gëçen günler, düş oldu

Namussuz çaşıtlar¹² atdı aburu¹³
Herbir yere belet ëtdi¹⁴ ğavuru
Emiroğlu dëyin çekti taburu
Lefterin düzünden aş ha aş oldu.

Çayışlılar selamina durdular
Baş açıp yüzlerin yere sürdüler
Garci Marco dëyif selam verdiler
Bütün döndü o islamlar tuş oldu.

Beyrexatun sahrasında eğlendi
Bir sahatda bëşyüz xeber söylendi

İhtilaf söz “ürüş”¹⁵ dëyin paylandı
Yalancılar muradına tüş oldu.

Ardahan’a zafer ğılmax zor işti
Xezne vërif ferik ile görüştü
Ğavğa günü *Loris* geldi yerişti
Bayrax ğalxdı dört terefdən “Arş!”
oldu.

Gökçe *Loris* ile ğoşunu çëhdi
Mansır telğırafın bendini söhdü
Ferik askerini ğaleden töhdü
Ben Asfer’in saldadına baş oldu.

Asker tabıyadan boşandı gëtdü
Yalnız Kaptan Paşa altı top atdı
Bir sürü Ğazağı amana gëtdi¹⁶
Eşidenler buna tamam şaş oldu.

Kaptan Mehmet Paşa düşdü dar hala
Canım ğurban olsun xulüskâr ğula
Bir topu dünyaya saldı zelzele
Âlem sedasından hep bëyhuş oldu.

Xain zabitlerin boynu buruldu
Teslim oldu anaxdarlar vërildi
Şehit hesır kimi yere serildi
Cenk meydanı ğızıl ğanla lëş oldu.

Ara yerde gëder namusunı arıñ
Ğaçtı ğazabından hilleyi şeriñ
Zenne ğanayaxlı Ermenilerin
Herbirisi bir alıcı ğuş oldu.

Dört terefdən şaddıx topu atıldı
İslâm olanların nutğu tutuldu
Üç gün talan oldu mallar satıldı
Kimi mindi, kimi düş ha düş oldu.

Veli de ziyaret ëtmişti Hacc’ı
Ona ğanım olsun¹⁷ Hünkâr’ın tacı
Taxtı telmekçini ğızıldan xaçı
Şapka örtüp generale eş oldu.

(6) Urra / hurra: Rusça’da hücum emri <Tü. Ur ha!..

(7) Sinor: Sınır bölgesi.

(8) Zurzuna: Çıldır ilçe merkezi.

(9) Puç: Çürük, içi boş.

(10) Eytibar: İtibar.

(11) Vağıya: Düş <vâkıa’dan.

(12) Çaşıtlar: Casus.

(13) Abur: Edep, haya, yüz suyu, itibar. < Farsça *âb-ı rüy*’dan.

(14) Belet ët-: Tanıtmak.

(15) Üriş: Ülüş, pay.

(16) Gëtdi: Getirdi.

(17) Ğanım olsun gözüne dizine dursun.

Sefil Şenlik gam donunu geyende
Calallanif arşı kürşü sayanda
Al-Osman'ın şad gününü duyanda
Ehl-i İslamların gôñlu xoş oldu.

Âşix dër amanım var
Canım var, imanım var
Ehdim var, pëymanım var
Nezrim var, gürbanım var
Bu ah Urus'a galmaz
Gurtuluş gümanım¹⁸ var¹⁹.

* * *

Şair, Rus idaresi altındaki Kars'ın durumunu da anlatmış bu işgal ve bu idare altında Kars'ta olan değişiklikleri yansıtmıştır. Kars, bir adi soyun elinde zara düşüp gam deryasına dalmış, felek zindanında tutsak olmuş, zevki zulumata dönmüş, müminler yasta, müşrikler şen, gülşen illeri virana dönmüş, bülbülsüz bağlarına kargalar konmuştur. Bu değişiklik binaların yıkılması, camilerin yakılması, ezanların susması, çan seslerinin yükselmesi, mezarlıkların dahi yok edilmesiyle gerçekleşmiştir.

Şenlik, 1886 yılının sonbaharında bir yargılanma işi yüzünden Kars'a gelir. Aradan geçen dokuz yıl içinde şehrin başından geçenleri ve bunun sonuçlarını görerek çok üzülür. Köyüne döndüğünde, başına toplanan komşularının Kars'ın durumuyla ilgili sorduklarına şu destanla cevap verir:

Yetik ol efendim vasf edim halın
Fikri bahr-i gеме dalıfıdı Kars'ın
Felek zindanında zir-i dest etdi
Zevki zulumata dönüftü Kars'ın.

Moskof Beni Asfer o gelbi gara
Ehl-i imanı hep düşürdü zara
Min ikiyüz doxsan üçünden sonra
Tekmil tarihâtı dolufıdı Kars'ın.

Belaya müyesser gavğalı başı
Zulomla haşrolmuş toprağı taşı
Yevmil kiyamete teşbihdi işi
Devri axır şerre gelifıdı Kars'ın

Cumadan cumaya zikir vedesi
Camiler vèrerdi tekbir sedası
Daha gelmez oldu mezin nidası
Tekbiri tağayyir olufıdı Kars'ın.

Urus gâbristanı etdi tarümar
Ziyaret türbeler çeker ah ü zar
Şehitlerin figan intizarı var
Kahrine beddua gılıfıdı Kars'ın.

Senger tabyalıydı elvanlı dağlar
Yirmi dört camisi melül gan ağlar
Akibet hunk yaxar, zenkleri bağlar
Zavallı heddini bulufıdı Kars'ın.

Urus da topları endirdi düze
Geçti de Gümrü'den indi Tiflis'e
Al-Osman devleti görünmör göze
Etrafını Moskof alıfıdı Kars'ın.

Urus şeriatı eyledi naçar
Vekil ablakatı zağona gaçar
Selama "zirastı" dër başın açar
Şukur-ı selase salıfıdı Kars'ın.

Hak'kın gâzabından gidilmez dada
Emrine gürbandı bu canım feda
Cenab-i Lemyezel hikmet-i Xuda
Gelemini böyle çalıfıdı Kars'ın.

Müminler yastadı müşrikler şendi
Yazıx gülşen eller virana döndü
Bülbülsüz bağlara kargalar gıdu
Gışa döndü gülü solufıdı Kars'ın.

Bu destanı vaf-ı arz-ı hal gayır
Ele, vilayete, Hünkâr'a duyur
Encamını Mevlam edeceh xayır
İşi bir *Gazi'*ye galıfıdı Kars'ın.

Sevda aşk ateşi gem cezasında
Üğ be üğ²⁰ cismimin var azasında
Doksan üçte Şenlik yol ortasında
Böyle ahvalini bilifıdı Kars ın.

Men ezziğim sar avlar
Sar çeşmeler saravlar

(18) Güman: Ümit, şüphe.

(19) KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars II*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1958, s. 27-28. Ensar Aslan'da, şiirin sonundaki altı mısradan ibaret "doşeme"nin 3. ve 4. mısraı yoktur.

(20) Üğ be üğ: Her hücresiyle.

Nec'oldu tüleh terlan
Evgâhında sar avlar²¹.

* * *

Aslında Şenlik'in şiirlerinde Ermeni ve Müslüman (Türk) kimliği çok açık ve net bir biçimde ayrı ayrı vardır. Bu ayrılık, asla kendini yüceltme ve ötekini aşağılama biçiminde değil; yorumlamadan, tasvirî bir belirleme biçimindedir. Hatta şair Ermeni kimliği ile kendi kimliği arasında bir saygınlık karşılaştırması yapmamaktadır. Ona göre ortada *Hazret-i Âdem evlâdı* olmakla başlayan ve devam eden bir kardeşlik ve eşitlik vardır:

Cümlemizin nesli birdi
Hezret-i Âdem evlâdı
Yêtmiş iki yol gösterdi
Gönderdi Zebur, Tevrat'ı

Siz oldunuz Xristiyan
Biz "Lâilâhe illallah" diyen
Size İncil oldu beyân
Bize de Furkan âyeti

Siz İncil'le tüşdüz bese
Biz Kur'an'dan aldız hisse
Siz tabisiz Xristos'a
Biz de İbrahim Milleti

Sizde var carcavat, kêşiş
Bizde var müfdü, müfettiş
Siz surfada açarsız baş
Biz de işleriz sünneti

Size bayram oldu bazar
Biz cumaya gıldız nazar
Sizin ğanun zağon keser²²
Biz tutmuşux şeriati.

Sizin millet "Asvas"²³ der hep
Biz de deriz "Ġani Ya Reb"
Size halal xamrî şarap
Bize de kevser şerbeti.

Sizin Xayruç Üçkilse'di
Biz Nakşibendi tarkatı
Siz tapdığınız İsa'dı
Biz de Mehemmet ümmeti.

Size Nuşirevan şandı
Bize Fatih Sultan xandı
Size ğible gün doğandı²⁴
Bize Kâbe kerameti.

Siz hep çanlıya duacı
Biz de tavaf êtdik Hacc'ı
Sizler seversiniz xaçı
Biz de Hacerü'l - Esved'i.

Bêş yüz yêtmiş bir yıl sonra
Bizim tarih çekti ara
Size kêşiş vèrdi töre
Bize vaiz nasihati

Şenlik dèr alsalar xeber
Herkes öz dinini sever
Cümlemiz günde min sefer
Hak'tan isteriz cenneti²⁵.

* * *

Çıldırılı Âşık Şenlik'in irticâlen söylediği belki de en ünlü şiiri yine bir Ermeni'ye söylenmiş olan "*Bıldır yağan kardan bêter giderih*" şiiridir. Kars'ın Meydancık, Kürekdere, Küçük Ergene, Mezra gibi birçok köyü önceleri "Yerli Türk" köyü iken Kırım Harbi de denen 1855 Türk Rus savaşları sonrasında Türk göçleriyle boşalmış, yerlerine Ermeni, Malakan, Xaxol gibi halklar yerleştirilmiştir. Halen Türk Tarih Kurumu Başkanı da olan Prof. Dr. Metin Hülagü ve Türk dili bilginlerinden Prof. Dr. Bilal Yücel, o dönemde Mezra köyünden göçmüş Yerli Türklerin evladındandırlar. Bu ailelerin göçmesiyle Mezra köyüne Ermeniler yerleşmişlerdi. Söz konusu şiir 93'ten sonra, bu köyde söylenmiştir.

Âşık Şenlik, arkadaşı Kasım!la bir ikindi vakti Çıldır'a gitmek üzere Kars'tan çıkarlar. Yola çıkmadan önce hiç de belli değilken, Karadağ'ın ilerisinde bunları bir yağmur tutar; ikisinin yedeğinde yalnız bir at var; ha

(21) KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars II*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1958, s. 63-64.

(22) Zağon kesmek: Kanun koymak, hüküm vermek.

(23) Asvas: Ermenice'de Allah.

(24) Gün doğan: Doğu.

(25) Ensar Aslan, Çıldırılı Âşık Şenlik, Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2001, s. 195-196.

bura, ha şura, derken Mezra'ya varırlar. Akşamdan bir hayli gitmiş, yağmur dinmemiş, bunların ikisi de çok fazla ıslanmışlardır. Yola devam etmelerinin imkânı yok. Köyün halkı uyumuş. Buna rağmen birçok kapıyı çalarlar, kimse misafir almaz. Daha bunlar ağzını açıp “Gardaş, Allah gonağı...” demeden “Git, bu sahatda Allah gonağı mı olar?” deyip kapıyı yüzlerine kapatırlar. Sonunda köy kahvesini de işleten Ermeni'nin evine yönelirler. Kapıyı çalıp da Ermeni çıkıp kapıyı hafif araladığında Şenlik ayağını kapının arasına koyar ve “Gasım, sazımı getir!..” der ve o karanlık gecede, iliklerine kadar ıslanmış ve başından yağmurlar dökülürken alır Şenlik:

Mevlayı severseñ gonax êt bizi
Bir gece eyleşir, yatar gederih
Gözden iraç olar, gôñuldan cuda
Derbeder olar da iter gederih.

Çıra yaxıf yanımızda oturma
Zehmet çekif eve xeber götürme
Bir içim su, bir loxma nan getirme
Niyet eder, oruş tutar gederih.

Sabaxdan galxanda xan pulu isde
Eger vërmez isem tekdir et, kııda
Çek atı mezada, müşderi sesde
Değər değmezine satar gederih.

Mevlayı severseñ ta'n êtme bize
Hak ğulun aybını vurmadı yüze
Coşğun çaylar kimi axar denize
Bıldır yağan ğardan bêter gederih.

Çıldırılı Şenliĝ'em aşk havasında
Uryan gönlüm gezer abdal posdunda
Ğeyfe ocağında, pëyke üsdünde
Yorğansız döşesiz yatar gederih²⁶.

Ermeni bakar ki “Olaaa, koskoca Âşık Şenlik, kapısına gelmiş!..”. Kapıyı açıp bunları buyur ederken: “Şenlik Baba! Sen!?!.. Buralar?!..” diye mırıldanır. Döner içeri, eve seslenir: “Ay uşax, galxın!.. Ağır misafirimiz var... Tez olun, tez!..” diye seslenir.

Sobaları yaktırır, Allah verenden çay çörek... Üst baş, deĝişek... Oğullarını yollayıp

köylülerini uyandırıp davet eder; sabaha kadar söz sohbet olur. Ahali dağıldıktan sonra misafirler uyur, kalktıklarında üstleri başları yıkanıp kurutulmuştur.

Yola çıkıp ayrılacakları sırada ev sahibi Ermeni akşam söylediği şiiri yazıp kendisine vermesini rica eder. Şenlik yazıp verir. Bu sefer de der ki “Şenlik Baba, bu şiiri başka bir yerde okuyup bizi rezil etme, lütfen...”. Şenlik onu da kabul eder ama yine de yayılır şiir. Bu kez konakçının kendi dili durmamıştır.

* * *

Şenlik'in irticalen söylediği bir başka şiir de Ermeni olan bir “korukçu”ya söylenmiştir:

Ey ğoruxcu sen mevlayı severseñ
Benzetme tevacüz kimseye bizi
Severseñ Allah'ı İncil aşkına
Cevr ëyliyif salma cezaya bizi.

Bu ğerip canımın yoxdur illacı
Meryem ana olsun size duvaçı
Seversez İncil'i, kilseyi,xaçı
Bağışla Hezret-i İsa'ya bizi.

Men Şenlik'em yalvarıram pırime
Batmasın ahıma inkisarıma
Mekânım Çıldır'dı gönder yerime
Sürgün êtme ğeyri kazaya bizi²⁷.

* * *

Bu barışçı, bu mülayim, bu insancıl Şenlik de zıvanadan çıkarılmıştır sonunda. Ermeni Taşnak Komitesi, bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak ve bunu hayallerin imkân verdiği ölçüde “büyük” bir devlet olarak gerçekleştirmek yolunda çalışan örgütlerden biriydi. Bunun için bir yandan örgütlenir, ideolojik eğitimle bilenmiş militanlar yetiştirilirken diğer yandan kilise ve manastırlar silah deposu ve askerî karargâh hâline getiriliyor-

(26) Bu şiir, Ensar Aslan, Çıldırılı Âşık Şenlik, Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2001, 187-188'den, ağız özelliklerini tam yansıtmak biçiminde transkribe edilerek alındı.

(27) Ensar Aslan, Çıldırılı Âşık Şenlik, Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2001, s. 197.

du. Bu yolla 1895'te Kahraman Maraş bölgesinde Zeytun isyanıyla başlayan isyan ve terör hareketleri Çukurova'dan Trabzon'a kadar her yere yayılmıştı. Bununla hem yerli ahaliyi oluşturan hazırlıksız ve silahsız Türkleri kırıyor, hem de batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına zemin hazırlıyorlardı. Tabii ki devlet bu suçların tespit ve takibini yapıyordu. Suçlu Komitacılar ise takipten kurtulmak için yer değiştirerek başka illerde eylemlerine devam ediyorlardı. Diyarbakır, Bitlis, Van ve Muş'tan silahlı çeteler olarak Kars taraflarına kaçıp gelen bu ihtilâci ve kanlı çetelere yerli Ermeniler, *Kaxdağan* "muhacir" diyorlardı. Bunlara zorlukla ya da hoşlukla yöre Ermenilerinden katılanlar da oluyordu. Kars'tan Azerbaycan içlerine kadar faaliyet gösteren bu çeteler *Canfida* diye bir de terör örgütü kurmuşlardı. Bu, "Büyük Ermenistan" hayali uğruna canını adanmışların örgütü, fedâiler teşkilatı gibi bir anlama geliyordu. Önce köy yollarında, şehir ve kasabalarda tek ve tenha düşürdükleri Türkleri soyuyor, öldürüyor ve benzeri tecavüzlerde bulunuyorlardı. 1905 Şubat ayında Bakü, Ekim ayında Gence; 1906 Eylülünde Revan, Karabağ ve Kazak bölgelerinde yerli Türklere saldırarak binlercesini şehit ettiler. Bu olaya tarihte *Pund İnkılâbı* denir. Azerbaycan Türkleri bunlara karşı *Difâi* örgütünü kurarak epeyce bir sert cevap verdi. Osmanlı *Teşkilat-ı Mabsusa* örgütü ise bu *Canfida* terör örgütüne karşı Pasınlar ve Eleşgirt gibi yerlerde *Cambezâr* adlı bir örgüt kurarak Kars'taki Türkleri de bu örgüte katılarak hazırlıklı ve tetikte durmaya teşvik ediyordu. Burada yörenin ileri gelen, uyanık kimselerinin rolü büyüktü. İşte bu savunmaya yönelik hazırlıklar sırasında 1910 yılının ilkbaharında Çıldır-lı Âşık Şenlik, Merkezi Gümrü'de bulunan *Canfida* terör örgütünün başı olan Vağarşak Ağa'ya hitaben bir uyarı ve korkutma destanı yazmış, bir nüshasını posta ile doğruca aydın bir tüccar olan Vağarşak Ağa'ya, birçok nüshasını da - belki *Teşkilat-ı Mabsusa* örgütünün de katkılarıyla yöredeki köylere yollamıştır:

Millet komutanı Vağarşak Ağa
Sebrëyle başıña gör neler gelir
Yığıfsan başıña bir bölüh dığa²⁸
Dëme ki onlardan bir hüner gelir.

Uyma *Canfida*'ya, o *Kaxdağan*'a
Birgün şehrini vërer talana
Ne Baku'ya benzer, ne de Şirvan'a
Hazır ol üstünë yüz min er gelir.

Saņa herze vëren Canfida puştur
Bu Fund'un²⁹ axırını vallahi boştur
Musurman dëyilen göç oğlu göşdur
Ey bil ki bu meydan saņa zor gelir.

Şöreğel Sancağı yalğız galıfıdı
Ağbaba bu işe müşdağ olufdu
Minbëşyüz Çıldırılı hazır gelifdi
Gëçif baş ü candan, ser-be-ser gelir

Gazax - Borçalı da dava düzerler
Teke'ye Türkman'a Kâğız yazarlar
Onlar da cenk günü üstün hazırlar
Biri min adama beraber gelir.

Tël çekerem Lezgi tamam gelerler
Böyük kiçik dëmez, kelle alarlar
Bu cihana heman tufan salarlar
O zaman başıña dünya dar gelir

Bakü'de oturan bir yuca insan
Destigir ëylesin³⁰ ol Gani Sübhan
Tağızâde Zeynal bir xan oğlu xan
Yanında gulları möhteser gelir

Bir kâğız yazmışam Celalı Kürd'e
Ozaman cevap ver mert oğlu merde
Sehsen min pür-silah tamam bir yërde
Yëriyif Kürdüsdan küllü var gelir.

Yazmışam Şavşët'e, hem Acarı'ya
Camal Bey gol göydu bu macarıya
Geldi Ahıska, Poskof bir arıya
Baş göymüş bu yola, ne ki var, gelir.

Âl'osman devleti padişahımız
Evel Allah, soñra ol penahımız

(28) Dığa: Ermenice'de erkek çocuk; Türkçe'de "Ermeni oğlu" anlamında sövünc olarak kullanılır.

(29) Fund: Pund, Güney Kafkasya'da Ermeni ihtilal hareketi.

(30) Dest-i gir ëyle-: Elinden tutmak.

Çekdirer gılcı, açar rahımız
Çekip Zülfiğarı Şîr-i Ner gelir.

Vali, Vilâyetden gelir cevabı
Onların da men olmuşam sebebi
Aynalı tüfeğin yoxdur hesabı
Elli milyon fişenk hem-ğatar gelir

Sığındım Sübhan'a, yardımçım Allah
Dinimiz Mehemed Elhemdülillah
Dar günde yerişir ol Veliyullah
Emr eder esgere, coş verer gelir³¹.

Bu eserin çok büyük bir şair olduğu anlaşılan Şöregel'li Gulu'nun 1855 savaşları üzerine söylediği şiire bir nazire olduğu anlaşılıyor. Şenlik, bu nazire ile ne büyük bir usta olduğunu da göstermiştir. Gulu "ey dini batıl!" diyerek seslenirken, Şenlik, doğrudan doğruya terör örgütünün başına sesleniyor. Şenlik'te vezin, kafiye ve usta söyleyişin şahlanışı yanında büyük bir bilgi ve kültürün şahlanışı görülüyor. Gulu'nun eseri şudur:

8 Cox da at oynatma ey dini batıl
Dayanginen üsdüne Âl-Osman gelir
Sehsen min atdıdı, sehsen min yayan
Sehsen min de serheng balaman gelir

Sıpgız ilan kimi elatımız var
Nizalı, cidalı hep kehlen-suvar
Sehsen min atdıdı elinde tevvar
Şikâr etmiş gaynağında gan gelir

Gulu deyer bada işdim pirimnen
Xorasan'da gurşanmışam beimnen
Neçe şahzadalar durup yerinnen
Geçipdi Bağdat'dan, küllü var gelir

Şöregelli Âşık Gulu 1855³²

* * *

Digor İlçesi'nin Büyük Taşnik köyünden Nazaruşağı tayfasına mensup hikâyeci ve Ehl-i dil Abbas Dilir (Doğ. 1881), Âşık Şenlik'in bu 'korkutma destanı' yeni yayıldığı sıralarda Şöregel'e gitmişti. Buradaki dostlarından İmranoglu Sadık Bey, Abbas'tan, çocukluğundan beri çok iyi tanıdığı Ermeni

Canfida teşkilatının önderi konumundaki Vağarşak'ın yüzüne karşı okunmak üzere yeni bir destan koşmasını diliyor. O da bunun üzerine ustası Şöregelli Âşık Gulu ve Çıldırılı Âşık Şenlik'e aşağıdaki nazireyi koşuyor. Bunu teşvik ederek yazdıran Sadık Bey, gerçekten de bir topluluk huzurunda bu destanı Vağarşak'a okuyarak aklını başına toplamasını, Türk milletine dokunmamasını bir komşu ve bir aile dostu olarak tavsiye ediyor.

Bu destandan anlaşıldığına göre Ermeni cinayetkârlığına temelde Van ve Muş illerinin Ermenileri sebep olmuşlardır. Bunlara "kaxdağan" denmektedir. Yine bu destandan Canfida teşkilatının Bakü, Gence, Karabağ, Gümrü ve Revan'da etkili olduğu, bugünkü Türk-Ermeni sınır boyundaki Ağbaba ve Şöregel içinse ciddî bir tehdit oluşturduğu açıkça anlaşılmaktadır. Azerbaycan'da kurulan Difâi teşkilatının Kuzey Azerbaycan'da bu saldırganlığa başarılı bir cevap verdiği vurgulanmaktadır. Destanın dil ve söyleyişinde Terekeme-Karapapak ağız özelliği dikkat çekmektedir.

Millet Gumandarı Vağarşak Ağa
Günde Senden Maña min avaz gelir
Yığıpsaň başıña on onbêş dığa
Eşidirem işiň xeyli saz gelir

Köhne dosdum saña xeber verirem
Bir aydır ki men de tedbir görürem
Her yerde hay u huy edip dururam
Bir serçe üsde bir tabur baz gelir

Sen bir axıllısaň, hem de kâmallı
Heşmet calallısaň, çox da çox mallı
Gel, sen tutma meni, bête tek elli
Deme ki İslâm gözüme toz gelir

Çox güvenme 'kaxdağan'a, Muşlu'ya
Kişi değil, bu kurguyu boşluya
Dünen kâğız yazdım, saldırm poçtuya
İstanbul'dan yüz min tüfek saz gelir

(31) Şiirin Tamamı Ensar Aslan, Çıldırılı Âşık Şenlik, Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2001, s. 170-171'den transkribe edilerek alınmıştır. Arpaçay Köylerinden Derlemeler'de bu şiirin sadece altı kıtası tespit edilmiştir: s.322-323.

(32) *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s. 156.

Ağbaba, Şöreğel, Gümrü(yü) alarsan
Kars, Kağızman, Çıldır gelse nê'ylersen
Öz özüne calallanıp gülerseñ
Derindir, sanma bu iş dayaz gelir

Boşdur kêşişlerin vèrdiği öğüt
Te'emmüldar ol, bu işlerden gayıt
İran'dan gâlxıpdır Mollayla Seyyit
Ermeni'nin kökün kaz ha kaz gelir.

Mehemmed Ümmeti bir yere cem'dir
Her yerde söylenen bu söhbet demdir
İranî Turanî bize bir nâmdır
Sanma ki bir İslâm bundan vaz gelir.

Gel bu Müselman'ı dindirme dindir
Gelse nê'eylerseñ Zerşad u Çıldır
Ağbaba Şöreğel senindir, öldür
Gâlxıb Livana'dan yüz min Laz gelir

Mollalar kêşişler arada durdu
Duruban milletin boynunu burdu
Bir İslâm Baku'da min Gâvur ğırdı
Gün ü gündən işin dalı paz³³ gelir.

Ehl-i İslâm geçip cân ü serinden
Gümrü'nün kökünü kazar derinden
Vaktdır ki Tifliz'i atsin yerinden
Vağarşak başıña çox i'caz gelir

Emrederem şeheriñi basarlar
Oğuluñ uşağıñ evde keserler
Seni tutup pencereden asarlar
O zaman mı saña müjde söz gelir

Okutup bu sözü yaxşı diñle sen
Muşlu 'kaxdağan'a tenbih eyle sen
Têzden ferağlanıp nâsa söyle sen
Âxırı başıña bala têt gelir

Göğdeki melekler bizimle gele
Yüz iğirmidört min peyğember bile
Hezret-i Ali de mindi Döldül'e
Zülfikâr sâhibi ol Mürtez gelir

Molla Sâdık sözü tam doğru
Doğru diñle, deme "başım ağrıdır".
Üstüne gelen Kürt, kaçak, oğrudur
Deme bir gâvğayla "İslâm vız gelir"³⁴

"Gelir" redifli ve aynı mahiyette des-
tanlar daha sonraki dönemlerde de çokça gö-
rölmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki bu Ermeni azgın-
lığı karşısında halk boş durmamış, devletin
de gizli desteğiyle örgütlenerek savunmaya
geçmiştir. Bu arada destanlarla moral müca-
delesini denilebilecek bir tür propaganda sa-
vaşı devam etmektedir. Ermeni terörü karşı-
sında Karslıların kurduğu *Canbezâr* teşkilatı,
1905'te başlayan Ermeni Terörüne göre yedi
yıl gecikmeli de olsa, 1912 yılı başlarında ku-
ruldu. Sonradan Teşkilât-ı Mahsusa'ya katı-
lacak olan bu örgütün kuruluşu sırasında bir
destan ve yüreklendirme şiiri olan aşağıdaki
şiiri, Kars'ın Bayrampaşa Mahallesi'nden Taş-
tan (Özdemirli) Efendi yazmış ve Mamaş kö-
yüne gittiği sırada oralara gelmiş olan Türk
gizli teşkilat mensuplarına vererek Kars ha-
valisinde yayılmasını sağlamıştır. Şiirde Kars
Yerli Ağzı özellikleri görölmektedir:

Dinleyen ağalar gûşun yetirsin
Ehl-i İslâm olan xaberdâr olsun
Din gayreti düştü, birbiriz tutun
Yazılın bir takım "Cân-bezâr" olsun.

Kâfirlerin meşvereti bir oldu
Ümmet-i Muhammed işi zor oldu
Âxir zaman geldi, tarihler doldu
Görek tedârükler, bî-şümâr³⁵ olsun

Ermeni İster ki bir "Beğlik" ala
İslâm milletini ayağa sala
Bu da bizim için çok ayıp ola
Bozak yığnağını târümâr olsun

Durmazlar farağat, olmuşlar âsi
Fikirleri budur: kırılar nası
Hiç korkumuz yoktur, devlet sayesi
Mehmed Reşad Xan o Sultân var olsun

Sakınıp kâfirden etmeyin hazer
Karşı durmayınca gün be gün azar
Çekin kılıçları, olsunlar bîzâr
El-amân desinler işi zâr olsun

(33) Paz: Kazık.

(34) Kırzioğlu, a.g.e., s. 82-83.

(35) Bî-şümâr: Sayısız.

Yığılmış bir yere mazbut işleri
Dağistan Lezgisi, din kardaşları
Çeker kılıçları döker başları
Küffâr olan bütün hâkisâr olsun

Bulunmaz naziri, emsali, dengi
Sevk etti Gence'ye kaç bin tufengi
Eyledi Murtazâ misali cengi,
An Tağiyef gibi bir Serdâr olsun

Kırk bin Hamidiye imdâda gelir
Leşkerin cümlesi müheyyâ kalır
Her kim bu xususta xıyanet olur,
Kesin kellesini, derbeder olsun

Çekilsin cıdalar, sökülsün cânlar,
Kesilsin kelleler, dökülsün kanlar
Merdân koç yiğitler alsın nişânlar
Çıksınlar meydana, kır ha kır olsun

Nice pehlivanlar bekler meydanı
İnşallah alırlar şöhreti, şânı
Fırsat İslâm'ındır, yoktur imkânı
Talayın malların, hem şikâr olsun

Şükür zîbâ buldu islâm devleti
Yüceldi saltanat, hem hürriyeti
Her kimde var ise vatan gayreti
İster zarar olsun, ister kâr olsun

Ol âlem penâhı ber-karâr iken
Bütün İslâmlara havadâr³⁶ iken
"Saadetlü, şevketlü" müz var iken
Daha bizim için ne keder olsun

Âxir bu Kars eli Moskof'a kalmaz
Ermeni bin dese "Hayasdân³⁷" olmaz
İncelir Âl-Osman, kırılmak bilmez
Kurtarır bizleri, pâyidâr olsun

Cân-bezâr yazılın, düzün silâhı
Teşkilât kurmayan bulmaz felâhı
Ödlectir "Canfidâ" vallah, billâhı
"Haço'nun Beğliği" bize âr olsun

Kasdedek düşmanın çıkmasın sesi
Çekin salâvatı, oku'n ihlâsı
Er olan kimsenin neden pervâsı
Öyle bir ses koyak yâdigâr olsun

Alak aletleri, giyek donları
Kılıçtan geçirek, hâyin cânları
Kol kola bağılyak "komidan"³⁸ları
Kan döksün gözünden, şivendâr³⁹ ol-

sun

Öküz gibi soyun "fidâ"larını
Kan ile doldurun dâdelerini
Nerde bulursanız "dığa"larını
Amân vermen, kesin, ehl-i nâr olsun

Sığının Sübhân'a, Şâhların şâhı
Hulûs-ı kalb ile çağrın Allah'ı
Söylediğim vâsif sahidir sahi
İşitenler desin: "berxüdâr olsun".

İsmim başı "tâ", âxiri "nûn" ile
Düşüncemiz olur dün ü gün ile
Öğüdüm bu gardaşlara bunile⁴⁰
Herkes bu uğurda xulûskâr olsun⁴¹

Sonuç olarak Çıldırılı Âşık Şenlik'in sanatı açısından ömrünün verimli yıllarını Rus işgali altında ve bu yüzden büyük acı ve üzüntüler için de geçirdiği görülmektedir. Onun en verimli çağında 93 savaşlarının acılı günlerini yaşadığı, en ünlü eseri sayılabilecek *Doksanüç Koçaklaması*'nın bu dönemde yazıldığı ve başka önemli şiirlerinin bu dönemi yansıtan etkili eserler oldukları anlaşılıyor. Ermeniler'e karşı hiçbir olumsuz önyargısı olmadığı hâlde onların terör faaliyetleri, azgınlık ve taşkınlıkları karşısında da asla susmamıştır. Yer yer hiddet ve öfke dolu ifadelerle onların yanlışlarının altını çizmiştir. Çağına tanıklık etmek ve halkının sesi soluğu olmak gibi bir ozanlık geleneğinin en parlak temsilcilerinden birinin Çıldırılı Âşık Şenlik olduğu konusunda hiç tereddüte yer yoktur.

İnsanoğlu, Türk milletini suçlayan Ermeni iddialarının yersiz ve haksızlığını bu şairimizi okurken bir daha anlıyor.

(36) Havadar: İmdat çağrısına koşan <havar+dâr?

(37) Hay: Ermeni; Hayasdân: Ermenistan.

(38) Komidan: Komitacı.

(39) Şivendâr sürekli ağlar durumda.

(40) Bunile: Bununla.

(41) Kırzioğlu, a.g.e., s. 83-84.

Ayrıca gerek çağdaşları, gerekse kendisinden önce yaşamış olanların kat kat üstünde başarılı eserler vermiştir.

Kaynakça

ASLAN, Ensar, Çıldırli Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri, Hikâyeleri, Karşılaşmaları, 3. Baskı, Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2001.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara,

1995.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Kars İli Ağzları*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

-----, "Ağz Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri" *Ağz Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay, Ankara.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars II*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1958.

OLCAY, Selâhattin, Ahmet Bican ERCİLASUN, Ensar ASLAN, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1998.